

Література:

1. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ* від 05.04.2013 р. № 223-559/0/4-13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>

2. *Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження*. Вищий Спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-49>

**HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT
OF THE OF THE INSTITUTE OF A SPECIALIST
IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

**ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ
СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Kuvshynov O. D.

*Postgraduate Student,
Luhansk Educational-Scientific Institute
named after E. O. Didorenko of Donetsk
State University of Internal Affairs
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Кувшинов О. Д.

*аспірант,
Луганський навчально-науковий
інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного
університету внутрішніх справ
м. Івано-Франківськ, Україна*

Ґрунтовне та об'єктивне дослідження будь-якого правового явища чи процесу неможливе без дослідження історії його появи, становлення та розвитку. Так, кримінальне право та кримінальний процес в історії людства тривалий час носили відповідно репресивний та обвинувальний характер – для визнання особи винуватою у вчиненні злочину достатньо було її зізнання, причому яким способом було отримане це зізнання часто не мало значення. Більше того, застосування тортур під час допиту було регламентовано та активно використовувалось. Тож довгий час у

суб'єктів, які здійснювали розслідування злочинів, не було потреби у зверненні до обізнаних людей, які володіли спеціальними знаннями та могли допомогти виявити сліди злочину, зібрати доказову базу для обвинувачення певної особи у вчиненні злочину тощо.

Т. Лоза зазначає, що в Європі витоки залучення обізнаних людей до кримінального процесу беруть свій початок в європейських правових актах із середини XVI ст. Наприклад, в німецькому Кримінально-судовому уложенні «Священної Римської імперії німецької нації» 1532 року та французькому Великому кримінальному ордонансі 1670 р. Так, у Кримінально-судовому уложенні під обізнаними людьми розумілися: професійні юристи (ст. LXXIII); обізнані жінки (повивальні бабки), лікарі й аптекарі (ст. LXXV), хірурги (ст. CXLVII) [1]. У Великому кримінальному ордонансі обізнані люди (в основному, представники медичних професій) в період розшукового процесу розглядалися не лише як свідки, а вже і як особи, які допомагають судді правильно зафіксувати обставини поранення і смерті. В Англії у цей період в законодавстві закріпилася позиція, згідно з якою обізнані люди розглядалися як «особливого роду свідки, які на відміну від інших свідків мали право висловлювати свою думку, тобто, давати оцінку фактам на основі спеціальних знань, якими вони володіють» [2, с. 1011].

Аналізуючи правове регулювання участі обізнаних людей в кримінальному процесі у XIX ст., Т. Лоза зазначає, що до Статуту кримінального судочинства 1864 року була включена норма, згідно якої «у тих випадках, коли для точного усвідомлення обставини, що зустрічається у справі, необхідні спеціальні відомості або обізнаність в науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи будь-якому занятті, запрошуються обізнані люди» (ст. 112). Після судової реформи, стаття 112 сприяла масовому залученню обізнаних людей у кримінальне судочинство. Використання спеціальних знань у різних формах пізнання призвело до того, що погляди вчених розділили обізнаних людей на спеціалістів, які залучаються для дачі роз'яснень суду з різних питань, а також експертів для дослідження речових слідів [2, с. 1012].

В. Яремчук зазначає, що починаючи із XVII ст., у працях вчених зустрічаються рекомендації щодо залучення під час розслідування й судового розгляду саме обізнаних осіб у порівнянні почерків і розпізнаванні отруту; осіб, які мають медичні знання; обізнаних осіб, які об'єднувалися у корпорації «майстрів-письмознавців». Вченою встановлено, що про залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій наголошувалося й у наукових працях XVIII ст. Так, у книзі «Правила и формы о производстве следствия, составленные по

Своду законів» зазначено: якщо точно розуміння обставин справи потребує особливих свідчень чи досвіду в певній науці, мистецтві чи ремеслі, слід витребувати щодо них показання обізнаних осіб [3, с. 3].

У законодавчих актах XIX ст. передбачалась вже детально участь спеціалістів у досудовому розслідуванні. Так, у ст. 943 «Свода Законів уголовних» 1832 р. зазначається: якщо точно узнавання обставин справи вимагає особливі відомості чи досвід у певній науці, мистецтві, ремеслі, необхідно отримати про це показання й думку обізнаних осіб відповідно до правил, що містяться у главі про дослідження місця події й огляд [3, с. 3].

Також В. Яремчук зазначає, що праці вчених кінця XIX – початку XX ст. свідчать про доволі широке залучення спеціалістів до кримінального провадження:

– засновник науки криміналістики Ганс Гросс у праці «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» наприкінці XIX ст. таким обізнаним особам присвятив цілу главу, показавши, наскільки різнобічною може бути їх допомога. Автор детально описує допомогу спеціаліста зі зброї, нумізмата, мінеролога, ремісника, мисливця, столяра, майстра з холодної зброї, токаря, дантиста, мікроскопіста та ін. Цікавим є опис роботи залученого для консультацій спеціаліста-фізика: встановити відстань, з якої кинути камінь у вікно може кожен, але особа, яка заради вивчення подібних питань поставила ціллу життя, розкаже нам про це точніше й правильніше. Де необізнаний не побачить нічого, там спеціаліст помітить те, що призведе до розгадки події злочину. В роботі описується також допомога цього спеціаліста при поясненні різних явищ: сили вітру (чи могло полум'я з одного будинку підпалити дах іншого), впливу снігу, дощу, світла (при нагріванні ємкості з водою, пройшовши через яку промені спричинили загорання). Ганс Гросс описує допомогу спеціаліста-зоолога, який спростував версію слідчого: при огляді втопленої особи, в її одязі виявлено живих комах. Слідчий припустив, що злочин вчинено 1–2 години тому. Однак залучений зоолог пояснив, що даний вид комах може жити у воді протягом 16 годин;

– В. Случевський у науковій праці (1892 р.) розглянув залучення експерта (як спеціаліста) для реконструкції картини злочину. Він підкреслює, що «обізнаними особами» визнавалися лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, скарбники й взагалі особи, які спеціальною підготовкою чи тривалими заняттями набули особливі знання чи досвід, хоча б і не наукові, а емпіричні [3, с. 4–5].

– Є.Ф. Буринський (1903 р.) наголошував, що правосуддя звертається до послуг багатьох представників наук, ремесла, мистецтва, фотосправи.

Якщо потрібно відкрити замок – викликають слюсаря, дістати з дна річки кинуті туди речові докази – запрошують водолаза; вирити труп з могили для медичного дослідження – це доручають могильщику; для збільшення сумнівного векселя потрібен фотограф.

– Б.Л. Бразоль (1916 р.) вказував на необхідність залучення спеціаліста до слідчих (розшукових) дій: «Коли слідством установлено, на якій друкарській машинці було надруковано інкримінований документ, то її оглядають за участі досвідченого спеціаліста-техніка, тому що від слідчого неможливо вимагати знання всіх конструктивних деталей друкарських машин різноманітних моделей і систем» [3, с. 6].

В подальшому історія розвитку інституту спеціаліста у кримінальному провадженні розвивається в рамках радянського законодавства.

Т. Лоза зазначає, що у своїй першій редакції КПК УРСР 1960 р. не мав окремих статей, присвячених спеціалісту, і тільки Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.1971 р. № 117-VIII Кодекс було доповнено рядом статей присвячених участі спеціаліста в кримінальному процесі: ст. 128¹ (Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій) та ст. 270¹ (Участь спеціаліста в судовому розгляді). Також на спеціаліста було поширено дію ст. 62 (Відвід перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання) та ст. 92 (Відшкодування витрат свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим) КПК УРСР 1960 р. [4; 2, с. 1014].

Так, згідно із ст. 128¹ «Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій» КПК 1960 р., у необхідних випадках для участі у проведенні слідчої дії міг бути залучений спеціаліст, який не заінтересований в результатах справи. Виклик слідчим спеціаліста був обов'язковим для керівника підприємства, установи чи організації, де працює спеціаліст [4].

Спеціаліст був зобов'язаний: з'явитися на виклик; брати участь у проведенні слідчої дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів; давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої дії.

Спеціаліст мав право: звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів. Крім того,

спеціаліст за наявності відповідних підстав мав право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законами України.

Перед початком слідчої дії, в якій брав участь спеціаліст, слідчий пересвідчувався в особі та компетентності спеціаліста, з'ясовував його стосунки з обвинуваченим і потерпілим та роз'яснював спеціалістові його права і обов'язки. Про виконання слідчим цих вимог зазначалося у протоколі слідчої дії. В разі відмови або ухилення спеціаліста від виконання своїх обов'язків слідчий повідомляв про це адміністрацію підприємства, установи чи організації за місцем роботи спеціаліста або громадську організацію для відповідного реагування [4].

А у відповідності до ст. 270¹ «Участь спеціаліста в судовому розгляді» КПК 1960 р. у необхідних випадках в судове засідання міг бути викликаний спеціаліст, який брав участь у судовому слідстві відповідно до правил, встановлених ст. 128¹ КПК (1960 р.) [4].

Таким чином, згідно із нормами КПК 1960 року спеціаліст у кримінальному провадженні виконував в основному технічні, допоміжні функції при проведенні окремих слідчих дій. Можливість надання спеціалістом довідок та висновків під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, не була передбачена.

В новому КПК України участь спеціаліста у кримінальному провадженні також була тривалий час обмежена наданням технічної допомоги слідчому або прокурору, а також консультацій під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

І тільки із внесенням змін до КПК України законами № 720-IX від 17.06.2020 та № 2137-IX від 15.03.2022 спеціаліст отримав право надавати довідки та висновки з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, причому висновок спеціаліста по суті став альтернативою висновку експерта в провадженнях щодо досудового розслідування кримінальних проступків. Так, згідно із ст. 300 КПК України, висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта [5].

Крім того, була встановлена відповідальність спеціаліста за надання завідомо неправдивого висновку шляхом внесення змін до ст. 72 КПК України та ст. 384 КК України.

Таким чином, дослідження історії появи та розвитку інституту спеціаліста як учасника кримінального провадження дає підстави стверджувати про наявність тенденції щодо поступового посилення ролі спеціаліста в кримінальному провадженні, розширення його

повноважень та встановлення відповідальності (за надання звідомо неправдивого висновку). Така тенденція є позитивною, враховуючи ускладнення суспільних відносин в сучасному світі, розвиток нових технологій та комунікацій.

Все більша потреба у спеціальних знаннях під час досудового розслідування кримінальних проступків та злочинів обумовлює необхідність наукового обґрунтування та розробки пропозицій щодо внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів в частині правової регламентації участі спеціаліста у кримінальному провадженні, чим обґрунтовується перспектива подальшого дослідження даної теми.

Література:

1. «Каролина»: уголовно-судебное уложение Карла V. Пер. с средневерхнегерм. С.Я. Булатова. Астана, 2010. 160 с.

2. Лоза Т. Історичний розвиток правового регулювання експертної діяльності в кримінальному процесі (Historical Development of Legal Regulation of Expert Activities in Criminal Process). *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6, № 4. P. 1010–1017.

3. Яремчук В.О. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: історія і сучасність. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 1–11.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 05.05.2023).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.04.2023).